

Summary

Bakhurinska O. O. The Regulation lands charters as criminally-law sources of the Statut of the Grand Duchy of Lithuania 1529. — Article.

The list of sources of law for Statut of the Grand Duchy of Lithuania 1529 is pointed in the article. The special attention is spared to regulation lands charters as important sources of criminally procedure law on Ukrainian lands.

Keywords: sources of law, regulation lands charters, Statuts of the Grand Duchy of Lithuania 1529, Sudebnik of Cassimere in 1468.

УДК 340.15(474.5)“1588”:340.15(477.5)“16/17”

Т. О. Остапенко

ВПЛИВ СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 РОКУ НА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВА УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII — 80-Х РР. XVIII СТ.

Ще на початку XVI століття держава Литовська не мала кодифікованого законодавства, а керувалася, окрім краєвих установ і привілеїв, своїми місцевими звичаями. Князівський уряд мав намір звести до купи всі «права», але здійснення його відкладалося. З ініціативою кодифікації виступило шляхетство, яке саме набирало сили. Його представники на сеймі 1514 р. подали великому князеві прохання, щоб він видав писані права та закони. На сеймі 1522 р. справу було порушено знову. Проект статуту складався юристами великокнязівської канцелярії. При цьому враховувалися норми звичаєвого права, Судебника Казимира 1468 р., а також привілеї 1447, 1492 та інших років, римське, польське та германське право.

Кодифікаційний процес Великого князівства Литовського продовжувався. У 1588 р. затверджено III Литовський статут, відомий під назвою «Новий».

Після Люблінської унії 1569 р. з'явилась потреба у приведенні литовського законодавства, що діяло і в українських землях, у відповідність з польськими законами. За дорученням польського короля Стефана Баторія цю роботу успішно виконав литовський підканцлер Лев Сапега. Допомогала йому в розробці статуту комісія, до складу якої входили визначні правознавці того часу. Так з'явився Литовський статут, який був остаточно затверджений привілеєм Сигізмунда III у 1588 р. «Ми, государ, — було сказано у цьому акті, — той статут права Великого князівства Литовського, виправлений цим привілеєм нашим, затверджуємо і усім станам Великого князівства Литовського для застосування на увесь майбутній час видаємо» [5].

У Статуті 1588 р. визначалися права і привілеї шляхти, детально регламентувався порядок судочинства, оформлялося закріпачення основної частини сільського населення. Чинність III Литовського статуту, одного з найважливіших джерел права феодальної Європи, поширювалась не тільки на українські землі, а й на Корону.

Видання Литовських статутів, певна річ, обмежувало сферу застосування норм звичаєвого права. Однак воно, як і раніше, продовжувало діяти поряд з писаним правом. І Литовський статут, наприклад, прямо дозволяв суддям при відсутності «писаної» норми вирішувати справу «на основі старого звичаю». Можливість діяти «згідно з старим звичаєм, способом звичая стародавнього» визначалася і наступними статутами. Великий князь, сказано у III Литовському статуті, зобов'язувався додержуватися давніх звичаїв, «усі привілеї земської старовини і нові від нас дані, вільності і звичаї добрі стародавні зберегти і ні в чому не порушувати» [5]. В ньому найбільш проглядається врегулювання феодальних відносин. Зокрема, формування кріпацького прошарку населення. Кримінальні норми спрямовані на захват рухомої й нерухомої власності. Земельне право охороняло монополію земельної власності шляхти. Цей статут в протилежність акту Люблінської унії 1569 р. закріпив державно-політичну самостійність Великого князівства Литовського.

Статут Великого князівства Литовського 1588 р. особливо виділяв князів і панів радних, надавши їм право судити не тільки простих людей, а навіть залежних від них дрібних і середніх феодалів.

Після захоплення частини руських земель у XIV ст. Литовською державою сама Литва потрапила під вплив руської культури, мови і права, яке згодом, зазнавши модифікації в законодавчих актах уряду та в звичаях, стало загальним правом усього Великого князівства Литовського. Поширенню впливів руського права на території Литви значно сприяла Руська Правда. У старих литовських пам'ятках історії і права є чимало безпосередніх вказівок на неї як на діюче литовсько-руське право. У литовському праві в значній мірі розвивались положення Руської Правди. Крім того, на основі прав литовських і руських феодалів та польської шляхти забезпечувались привілеї литовським князям.

Із зростанням впливу Польщі на Литву на литовсько-руські землі стало проникати польське та німецьке право. Таким чином, уже в XV ст. існувала різноманітність права [2, 4]. У зв'язку з цим виникає необхідність кодифікувати право. В результаті з'явився статут 1529 р. Цей кодекс вже після Люблінської унії 1569 р. став називатися як у Білорусії, так і на Україні Литовським статутом. Земські привілеї шляхти і частково духовенства, що знайшли своє втілення в I Литовському статуті, визначали в основному його класовий характер. II Статут датується 1566 р. Він відомий ще як Волинський статут. Згодом і цей Статут не задовольнив потреб панівного класу, оскільки після його видання феодалам були надані нові привілеї і конституції, які могли ввійти лише до наступного Статуту, що датується 1588 р. Він був надрукований руською мовою. Польські видання його вийшли в 1614 і 1619 рр. [4, 32].

III Литовський статут виступає як кодекс права на Лівобережній Україні. До нього звернулася козацька старшина, що себе прирівнювала до шляхти, як до кодексу шляхетського права, оскільки він відображав інтереси цієї групи привілейованого стану. Як вважає В. Месяц на підставі архівних матеріалів першої половини XVIII ст., українська адміністрація, скаржники і навіть сенат вважали Литовський статут «малоросійським правом» [3, 161].

Литовський статут є пам'яткою русько-литовського права. Він містить у собі багато правових положень звичаєвого права білоруського, українського і литовського народів. Литовський статут написано сумішню білоруської, української та російської мов, і робити висновок про те, що мова Литовського статуту є українською мовою того часу, як казав Р. Лашенко, або російською, як доводить А. Дикий, нема підстав, бо ці мови в період створення цієї пам'ятки права тільки завершували своє формування і про їх самотні і винятковий вплив говорити не можна [1, 97].

Нема також підстави вважати Литовський статут пам'яткою польського права (Адамус, Рафач, Кутшеба та ін.). Якби це так було, то польські суди, зокрема Коронний трибунал в Любліні, який повинен був у всіх справах Київського, Брацлавського і Волинського воєводств застосовувати Литовський статут (до чого він був зобов'язаний привілеєм про так звану Люблінську унію), охоче б його застосовували. Тим часом у декретах цього Трибуналу по справах за 1714, 1723, 1738, 1739, 1757 і 1758 рр., що збереглися досі в Любліні, є посилення тільки на закони «корони» або «посполите право», а про Литовський статут згадки не має. Це свідчить про нехтування Литовським статутом саме як непольським, чужим, правом, незважаючи на зобов'язання привілеєм про Люблінську унію.

Литовський статут забезпечував у першу чергу інтереси панів і шляхти, тобто феодалів. Отже, його можна назвати кодексом феодального права, за яким шляхта одержувала право урядування, власності на майно, на землю з її надрами, на підданих. Князі, пани і шляхта користувалися окремими привілеями. При продажу зерна власного виробництва і перевезенні його водою і сушею вони звільнялись від усякого мита. Без окремої ухвали сейму їх не могли обкладати данинами і податками, зобов'язувати будувати королівські замки, мости і т. д. Ці повинності виконували міщани і королівські піддані.

Закон захищав майно і особу шляхтича. За напад на шляхетський двір, вбивство або поранення пана чи шляхтича передбачалась смертна кара. Шляхтича важко було ув'язнити, а суд над ним міг чинити тільки великий князь. Артикули Литовського статуту спрямовувались на збереження замкнутості шляхти як панівного суспільного прошарку.

Право володіння землею супроводжувалося обов'язком для власника відбувати військову повинність. Литовські статuti не знали права володіння землею, яке не було б пов'язане з виконанням військової повинності. Статут 1529 р. поклав на кожного землевласника обов'язок відбувати військову повинність відповідно до земського рішення. Кожний шляхтич був зобов'язаний з'явитися на війну особисто і, крім цього, відправити на війну відповідну кількість озброєних людей залежно від розміру свого володіння. Така ж вимога містилась і в Литовському статуті 1588 р.: «Всякого звання духовні і світські, князства, панята, і врядники земські, дворяни, земляни, шляхта хоругова... ті, хто має маєтки земські... в разі потреби, з нами і з нащадками нашими, або при гетьманах наших, повинні будуть самі особисто війну служити і виправляти на військову службу» [5]. До того ж така військова служба вимагається з маєтків родових, материнських, висулужених, куплених або іншим чином придбаних.

Право наказувало, щоб кожен землевласник особисто відбував військову службу, допускаючи, однак, можливість нез'явлення на військову службу у зв'язку з хворобою. Шляхтич, який відмовлявся відбувати військову службу, втрачав право на володіння землею. «А хто, — записано у III Литовському статуті, — з тих підданих наших шляхти, лицарів всяких і всякого звання: власників земських маєтків, на війні не служив, або коли приїхав к встановленому строку, не записався, а хоч би і записався... без дозвілу нашого або гетьмана нашого великого, геть від'їхав, той весь маєток свій втрачає, який переходить державі і нам, господарю» [5].

Досить ретельну правову регламентацію одержали питання, пов'язані із спадкуванням. У результаті цього спадкове право виділилося у самостійний правовий інститут.

Литовський статут насичений значною кількістю норм кримінального права, в яких визначається різниця між відповідальністю шляхтичів і простих людей, при цьому останні дискримінуються. Проста людина за вбивство шляхтича каралася на смерть, а шляхтичеві за навмисне вбивство відрубували руку або примушували сплатити «головщину» і т. п. Така ж диференціація відповідальності була при інших злочинах — пограбуванні, крадіжках.

Хоч дослідник Литовського статуту Ф. Леонтович всебічно вивчив цю пам'ятку права, він не проявив належного розуміння класової його суті.

Норми процесуального права визначаються у різних розділах Литовського статуту. В основному вони зібрані в IV розділі «Про суддів і суди». Окремі питання про докази регулюються також у I, III, VII, IX, XI, XII, XIV розділах, процесуальне положення сторін з'ясовується частково у I, VII, IX, XIV розділах, питання строків ув'язнення вирішується у VI, XI розділах, у XI розділі регламентується питання позовів і колодників.

Литовський статут перевидавався польською мовою з 1614 по 1819 р. дев'ять разів, а староруською мовою — тільки три рази. Значна кількість примірників загинула, а тому цей кодекс використовувався в основному в рукописах.

У зв'язку з цим чимало з'явилося різних виписок та «екстрактів» з Литовського статуту, що допомагали судам краще орієнтуватися у кодексі. До таких належать:

а) виписка з книги Литовського статуту артикулів всіх розділів за порядком, з визначенням, «какому который согласный или приличный», що була своєрідним коментарем Литовського статуту;

б) «Екстракт з книги Статуту прав малоросійських», де викладається не тільки статут Литовський, а й «Порядок» та «Екстракт», складені в 1764 р.;

в) «Краткий свод Статута», що з'явився наприкінці XVIII або на початку XIX ст.; він містить перелік розділів з артикулами і параграфами по правових інститутах, що даються в Литовському статуті.

У післявоєнні роки чимало положень у цьому кодексі вже застаріло, але кожного разу, коли в судах робили спробу відходити від Статуту, козацька старшина намагалася його відстояти [4, 23–28].

Таким чином, на підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що си-

стема правових норм Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. була досить розвинена. Передусім це стосується цивільного, кримінального та процесуального права. Сподіваємося, що цей невеликий огляд поставленої проблематики дозволить більш глибоко розкрити особливості норм цього визначного правового акта. Тому виникає потреба проведення подальших наукових розробок у цьому напрямку. Автор також вважає, що вивчення правового досвіду Великого князівства Литовського сприяє розумінню походження і суті більшості правових засад та інститутів сучасної правової системи України.

Література

1. Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси / А. Дикий. — Нью-Йорк, 1960. — 398 с.
2. Липинський В. Україна на переломі / В. Липинський. — Відень, 1920. — 355 с.
3. Месяц В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. / В. Месяц ; ВИНТИ. — К., 1964. — 378 с.
4. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К., 1997. — 547 с.
5. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. У 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пацькова. — О. : Юрид. л-ра, 2004.

Анотація

Остапенко Т. О. Вплив Статуту Великого князівства Литовського 1588 року на формування системи права України-Гетьманщини другої половини XVII — 80-х рр. XVIII ст. — Стаття.

Стаття присвячена одному з найвизначніших джерел права України-Гетьманщини — Статуту Великого князівства Литовського 1588 р., а також його впливу на становлення та розвиток системи права на території цієї держави. В статті розповідається про деякі етапи прийняття цього нормативно-правового акта, його зміст і основні напрямки регулювання суспільних відносин в Україні-Гетьманщині в другій половині XVII — 80-х рр. XVIII ст.

Ключові слова: Статути Великого князівства Литовського, малоросійське право, правові звичаї.

Summary

Ostapenko T. O. Influence of Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1588 on forming of the system of law for Ukraine-Get'manschini of the second half XVII — 80th the XVIII century. — Article.

This Article is devoted to one of the most well-known source of Ukrainian-Get'manschina law -- Statute of Grand Duchy of Lithuania 1588 as well as its influence on formation and development of the system of law within the territory of this country. The article present certain stages of adoption of this normative act, its content and main courses of regulation of social relations in Ukraine — Get'manschini in half century of XVII — in 80th of XVIII.

Keywords: Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, littlerussian law, legal consuetudes.